

Overgewicht en overwicht

Over de ethische kwestie of mensen dik *mogen* zijn

Fig. 1. In 2012 heeft 48,3% van de Nederlanders van 19 jaar en ouder overgewicht.¹

Naam: Esmee de Vries
Studentnummer: 3692337
Docent: drs. Carla Kessler
Studiejaar: 2015/2016 - blok 4
Studierichting: Wijsbegeerte
Inleverdatum: 23-06-2016
Aantal woorden: 7790

¹ Christopher Thomond, from: <http://www.theguardian.com/politics/2015/may/12/food-industry-responsibility-deal-little-effect-health-study>, accessed April 22, 2016.

Abstract

Overgewicht: een schrijnend probleem. In dit onderzoek geef ik antwoord op de vraag hoe de Nederlandse overheid een oplossing kan bieden voor dit probleem. De vraag die centraal staat in dit onderzoek is niet zozeer de vraag *wat* de overheid kan doen, maar in hoeverre interveniërende maatregelen kunnen worden gerechtvaardigd. In Nederland heerst een spanning omtrent het alsmaar groeiende overgewichtprobleem: enerzijds is het van belang dat de volksgezondheid wordt beschermd, en anderzijds is het van belang dat de autonomie en keuzevrijheid van de Nederlandse burger worden beschermd. In een liberale samenleving is in eerste opzicht geen plek voor leefstijlinterventie – de staat hoort zich niet in te mengen in het leven van haar burgers. In dit onderzoek toon ik hoe in een overwegend liberale samenleving als die van Nederland keuzevrijheid verenigd kan worden met paternalisme. Onder de noemer ‘libertair paternalisme’ ontstaat ruimte om beide belangen te behartigen.

Inhoudsopgave

Fenomeen & casus	4 - 6
De concepten	7 - 13
Het spanningsveld	14 - 18
Libertair Paternalisme	19 - 23
Verklarende context	24-25
Conclusie	26
Literatuurlijst	27-28

1. Fenomeen en casus

De meeste mensen zijn zich er van bewust dat het binnenkrijgen van veel vetten en suikers niet goed is voor de gezondheid. Wanneer je blik vanachter je winkelwagen wordt gevangen door de afdeling diepvriespizza's of dat ene lekkere toetje, lijkt dat bewustzijn echter weg te ebben of te worden onderdrukt. Terwijl je richting de diepvries loopt maak je de afweging: kies je voor directe behoeftebevrediging of vermijd je liever de gezondheidsrisico's waarop je mogelijk in de verre toekomst stuit? Die avond betrap je jezelf erop dat je je schouders ophaalt terwijl je de televisie aanzet, met een pizza op schoot. Volgende keer beter.

Twee klontjes suiker in de koffie, een cola bij de lunch en een dikke vette hamburger omdat je net zo hard hebt gesport. Misschien is het gewenning. Of gemakzucht. Of geen van beide. Feit is wel dat steeds meer mensen last hebben van overgewicht. In 2012 heeft 48,3% van de Nederlanders van 19 jaar en ouder overgewicht.² Wereldwijd is het aantal mensen met obesitas tussen 1980 en 2014 maar liefst verdubbeld.³ Een schrijnend probleem, want niet alleen kan overgewicht zorgen voor een verhoogd risico op hart- en vaatziekten, het kan ook leiden tot gewrichtsklachten, immobiliteit, diabetes en sommige vormen van kanker.

Wat kunnen we eraan doen? Of is er geen sprake van 'we'? Jouw lichaam is immers precies dat: *jouw* lichaam. Misschien heb je wel helemaal geen behoefte aan ongevraagd advies. Een belangrijke maar lastige vraag is welke positie de overheid in deze kwestie in moet nemen. Moet de overheid haar burgers beschermen tegen het maken van 'verkeerde' keuzes – keuzes die de eigen gezondheid schaden? Er zijn namelijk tal van maatregelen die van hulp kunnen zijn met betrekking tot het geschetste probleem. Zo kan op publiek niveau bijvoorbeeld worden gedacht aan moraliserende campagnes⁴, stickers op gezonde producten, verplichte leefstijlinterventie, een kiwikorting⁵ of een suikertaks⁶. Er is een breed scala aan mogelijke interveniërende maatregelen. De grote vraag is echter hoe die te rechtvaardigen. Wanneer de overheid zich ongevraagd inmengt in de leefstijlkeuzes van haar burgers, kan de overheid wel eens verweten worden zich te veel te bemoeien met andermans zaken.

Inmenging van de overheid in het privéleven van privépersonen wordt doorgaans niet

² Brink, C.L. van den, Blokstra, A. "Hoeveel mensen hebben overgewicht?" in *Volksgesondheid Toekomst Verkenning, Nationaal Kompas Volksgezondheid*, accessed May 27, 2016, <http://www.nationaalkompas.nl/gezondheidsdeterminanten/persoonsgebonden/overgewicht/hoeveel-mensen-hebben-overgewicht/>.

³ World Health Organization, "Obesity and Overweight," last modified January 2015, <http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs311/en/>.

⁴ Zoals bijvoorbeeld de campagne 'Gezond is vet!' van Gemeente Den Haag welke in 2013 is gelanceerd om bewustzijn te creëren omtrent de risico's van overgewicht.

⁵ Met kiwikorting doel ik op kortingen op groente en fruit die de burger aan moeten zetten tot het kopen van gezondere producten.

⁶ Met suikertaks doel ik op een belasting die wordt geheven op suikerhoudende dranken.

gewaardeerd.

In deze scriptie zal ik de invoering van een suikertaks als uitgangspunt nemen om de vraag hoe interveniërende maatregelen kunnen worden gerechtvaardigd te bespreken en te beantwoorden. In Groot-Brittannië is reeds besloten de suikertaks vanaf 2018 in te voeren. Zowel consumenten als producenten zullen belasting moeten betalen voor frisdranken met meer dan 5 gram suiker per 100 milliliter, zoals bijvoorbeeld Coca Cola en Lipton Ice Tea. In 2014 is de suikertaks in Mexico ingevoerd; de invoering heeft geleid tot een verlaging van de consumptie van drank met suiker.⁷ Vooralsnog lijkt er in de Nederlandse politiek weinig draagvlak voor de suikertaks te zijn. Enerzijds zou het invoeren van een suikertaks juridisch gezien een omslachtig en groot project zijn en anderzijds wordt de liberale kaart gespeeld: mensen mogen zelf bepalen wat ze eten en drinken.⁸

Wat er uit de voorgaande bespreking duidelijk wordt is dat er een spanningsveld bestaat tussen enerzijds de autonomie en (keuze)vrijheid van de burger en anderzijds het beschermen van de volksgezondheid, de gezondheid van de individuele burger. Aan de ene kant dient de keuzevrijheid van de burger (als consument) te worden bewaakt. Aan de andere kant kan die vrijheid nadelige gevolgen hebben met betrekking tot de gezondheid: juist in een samenleving waarin men de vrijheid heeft ongezonde keuzes te maken ligt het gevaar van overgewicht op de loer.

In deze scriptie ga ik in op de vraag hoe een dwingende overheidsmaatregel met betrekking tot het bevorderen van de volksgezondheid, zoals de invoering van een suikertaks, kan worden gerechtvaardigd. Deze vraag zal ik beantwoorden door opeenvolgend een aantal vragen aan de orde te stellen. Ten eerste is het van belang te bespreken hoe we de begrippen paternalisme, leefstijlinterventie en keuzebeperking in verhouding tot elkaar kunnen begrijpen. Ten tweede ga ik in op de vraag hoe we het belang van de burger met betrekking tot een gezond leven kunnen begrijpen. Ten derde ga ik in op de vraag hoe we de handelingscompetenties van de burger met betrekking tot een gezond leven kunnen begrijpen. Ten vierde ga ik in op de vraag in hoeverre libertair paternalistische maatregelen kunnen worden gerechtvaardigd. En tot slot stel ik aan de orde hoe we de rechtvaardiging van overheidsmaatregelen met betrekking tot overgewicht in haar gehele ethische, sociale en historische context kunnen begrijpen. In het eerstvolgende hoofdstuk vang ik aan met de eerste vraag. Hierbij zet ik de definitie van paternalisme uiteen, ga ik in op het liberale

⁷ Tim Kraaijvanger, "Gaat de suikertaks echt werken?" *Scientias.nl*, last modified March 17, 2016, <http://www.scientias.nl/gaat-suikertaks-echt-werken/>

⁸ "Suikertaks voorlopig niet in zicht," last modified December 1, 2015, http://www.telegraaf.nl/binnenland/24811269/Suikertaks_niet_in_zicht_.html.

principe en duid ik verschillende 'soorten' interventies. Hierbij schets ik een spectrum van mogelijke maatregelen die kunnen worden bestempeld als zijnde hard paternalistisch of zacht/libertair paternalistisch.

2. De concepten

Bij de beantwoording van de vraag in hoeverre overheidsingrijpen kan worden gerechtvaardigd met betrekking tot het verbeteren van de volksgezondheid is het van belang uiteen te zetten wat het inhoudt om te interveniëren in de keuzes die iemand maakt op leefstijlgebied. Een leefstijlinterventie is te karakteriseren als het ingrijpen in het persoonlijke leven van mensen, met als doel het verbeteren van de gezondheid en het voorkomen van ziektes. Denk hierbij bijvoorbeeld aan het stimuleren van beweging of het stimuleren van het eten van gezond voedsel. Bij beide voorbeelden gaat het nadrukkelijk om het ingrijpen van de overheid in de leefstijl van haar burgers. Leefstijlinterventie kan vergaand zijn. Het doel van leefstijlinterventie is immers het bewerkstelligen van een verandering in gedragspatronen. En aangezien inmenging van de staat in het privéleven van haar burgers doorgaans niet wordt gewaardeerd, moeten er goede redenen worden aangevoerd om ingrijpen te kunnen rechtvaardigen.

Het uitgangspunt voor leefstijlinterventie is het feit dat ongezond gedrag kan leiden tot ziekte en sterfte. De eerste moeilijkheid van het rechtvaardigen van leefstijlinterventie is te herleiden tot de *mogelijkheid* van gezondheidsrisico's voortkomend uit ongezond gedrag. Overgewicht en obesitas vormen een risicofactor voor onder andere hart- en vaatziekten, diabetes (type 2) en sommige vormen van kanker. Hoe hoger de *Body Mass Index*⁹, des te hoger het risico op deze ziektes. Het is echter niet mogelijk één op één te duiden of een interventie leidt tot het voorkomen van een ziekte. Het resultaat van structurele gezonde voeding en voldoende lichaamsbeweging is dan ook niet direct – er is sprake van een verminderd risico, maar gezondheidswinst is moeilijk aan te tonen.¹⁰

Ingrijpen in dagelijkse gedragspatronen, dat klinkt niet heel vrijblijvend. Het gevaar van leefstijlinterventie is het maken van inbreuk op het vrije leven van de mens. De tweede moeilijkheid van het rechtvaardigen van leefstijlinterventie kan worden uitgelegd aan de hand van het concept 'paternalisme'. In de definitie van paternalisme volg ik David Archard, die paternalisme beschrijft als het zonder toestemming van een persoon ingrijpen in de autonomie van die betreffende persoon, ten behoeve van het bevorderen van het welzijn of het ten goede komen van de waarden, voorkeuren en belangen van deze persoon.¹¹ Een paternalistische interventie is met andere woorden een interventie 'voor eigen bestwil'.

⁹ BMI, ofwel Body Mass Index staat voor de verhouding tussen de lengte en het gewicht van een persoon. De index is een weerspiegeling van het aantal kilogrammen dat het lichaam per vierkante meter weegt.

¹⁰ Annemarie Kalis en Niels Nijssingh, "Leefstijlinterventies," in *Preventie en Ethiek*, ed. Mariëtte van den Hoven en Carla Kessler (Den Haag: Boom Lemma Uitgevers, 2011), 76.

¹¹ David Archard, "Paternalism Defined," *Analysis* 50.1 (1990): 36-42.

Paternalisme heeft een negatieve bijklank en wordt veelal bestempeld als ‘overheidsbemoeienis’ of betutteling. Het probleem met paternalisme kent een diep gewortelde, dominante ideologische grondslag. In *On Liberty* verwoordt filosoof John Stuart Mill dat iedere burger vrij moet zijn te handelen zoals hij wil, mits hij anderen daarbij geen schade berokkent.¹² Wat hieruit voortvloeit is het idee dat burgers hun eigen keuzes mogen maken, ook met betrekking tot hun leefstijl. De neutraliteit van de staat dient te allen tijden te worden gewaarborgd. Burgers hebben daarnaast zekere rechten jegens de staat. In het kader van overgewicht kan worden opgevoerd dat iedere burger over zijn of haar eigen lichaam mag beschikken. Dit liberale gedachtegoed kadert als het ware een rechtsvrije sfeer; een sfeer waarbinnen interventie van de staat ongewenst is. Vanuit dit culturele gedachtegoed zijn paternalisme en moralisme uit den boze.¹³

Maar wanneer kan overheidsingrijpen eigenlijk worden beschouwd als paternalistisch en, gezien vanuit liberaal perspectief, als niet gerechtvaardigd? Voor deze vraag is het van belang genuanceerd om te gaan met een historisch beladen concept als paternalisme. Paternalisme kan worden beschouwd als een overkoepelende term die naar verschillende gradaties van ingrijpen kan verwijzen. In mijn conceptie van paternalisme maak ik een onderscheid tussen *means* en *ends* paternalisme en ‘hard’ en ‘zacht’ paternalisme. Deze karakterisering hebben betrekking op de aard van ingrijpen in het keuzeprocess. Het onderscheid tussen ‘means’ en ‘ends’ paternalisme kan als volgt worden begrepen. Means paternalisme respecteert de doelen (ends) die een mens zichzelf stelt, maar beoogt de keuze van middelen (means) tot de gekozen doelen te beïnvloeden. Ends paternalisme doet een poging de doelen die mensen voor zichzelf stellen te beïnvloeden. Het onderscheid tussen means en ends paternalisme is zodoende gebaseerd op de wijze waarop handelende individuen waarden aan het keuzegedrag koppelen.¹⁴

Een voorbeeld van means paternalisme is het aanmoedigen van gezondheidstoename door beweging te stimuleren, als gezondheidstoename precies dat is wat de burger wil. Een voorbeeld van ends paternalisme is het invoeren van een verbod op het consumeren van suiker, zelfs wanneer het consumeren van suiker precies is wat de burger wil. Means paternalisme richt zich op de keuze die iemand maakt voor een bepaald middel. Vanuit dit perspectief is het gerechtvaardigd om in te grijpen als het waarschijnlijk is dat het gekozen middel (of gedrag) niet leidt tot het gestelde doel. Ends paternalisme richt zich op de keuze

¹² John Stuart Mill, *On Liberty. People's Edition* (London: Longman, Roberts, & Green Co, 1865), 6.

¹³ Kalis en Nijsingh, “Leefstijlinterventies,” 76-77.

¹⁴ Cass R. Sunstein, “The Storrs Lectures: Behavioral Economics and Paternalism,” *Yale LJ* 122 (2012): 1-60.

voor een bepaald doel. De ends paternalist stelt dat het gerechtvaardigd is in te grijpen als het gestelde doel irrationeel of verkeerd is.

Het tweede onderscheid dat ik in mijn conceptie van paternalisme maak is het onderscheid tussen hard en zacht paternalisme. In *The Storrs Lectures: Behavioral Economics and Paternalism* definieert Cass Sunstein hard paternalisme als zijnde het publiekelijk opleggen van materiële kosten op keuzes, ten behoeve van het verbeteren van het welzijn van burgers. Zacht paternalisme onderscheidt Sunstein als het beïnvloeden van de keuzes van burgers ten behoeve van het verbeteren van hun welzijn, zonder dat daarbij materiële kosten aan keuzes worden verbonden. Het verschil tussen hard en zacht paternalisme is het verschil tussen enerzijds het *opleggen* van een boete of een gevangenisstraf en anderzijds het verstrekken van informatie, het geven van een waarschuwing of het structureren van keuzes – het *beïnvloeden* van keuzes.¹⁵ Het onderstaande schema geeft een verdeling van de uiteengezette categorieën weer:

	Means	Ends
Zacht	Stickers op gezonde producten	Stickers met een cijfer tussen 1-10 hoe gezond een product is
Hard	Suikertaks	Een algeheel verbod op suiker in voedingsmiddelen

Tabel 1: verduidelijkende voorbeelden voor het onderscheid tussen means, ends, hard en zacht paternalisme.

Het onderscheid binnen paternalisme dat ik zojuist heb geschetst dient te worden begrepen als continuüm. Geen enkele maatregel valt exact binnen één van de vier geschetste categorieën. Een maatregel kan zowel invloed hebben op het handelen als op de beweegredenen van ons handelen; onze overtuigingen. Daarnaast is het zo dat in sommige situaties harde paternalistische maatregelen niet vanzelfsprekend effectiever zijn dan zacht paternalistische maatregelen. Daar waar hard paternalisme bepaalde keuzes oplegt en materiële kosten met zich meebrengt, richt zacht paternalisme zich op het beïnvloeden van keuzes, wat mentale of psychische kosten met zich meebrengt. Van belang is te beseffen dat de ene gradatie van paternalisme niet op voorhand ‘beter’ is dan de ander. Het is dan ook van belang in ogenschouw te nemen dat iedere vorm van ingrijpen van de overheid in keuzes van het individu in perspectief dient te worden geplaatst en te worden beoordeeld. De psychische

¹⁵ Cass R. Sunstein, “The Storrs Lectures,” 1-60.

en/of materiële kosten van een maatregel dienen te worden gewogen tegen de potentiële opbrengsten van die maatregel.

De suikertaks

Om het weer behapbaar te maken wil ik terug naar het probleem waar ik mee ben begonnen: overgewicht. Eén van de mogelijke paternalistische maatregelen om mensen te ondersteunen bij het maken van gezonde keuzes is de suikertaks. De suikertaks is een belasting op suikerhoudende frisdranken. Binnen het spectrum van paternalistische maatregelen kan de suikertaks worden bestempeld als hard paternalistisch. De suikertaks legt immers materiële kosten op het kiezen voor suikerhoudende frisdranken. De suikertaks kan ook worden beschouwd als zacht paternalistisch: de daadwerkelijke belasting kan zo minimaal zijn dat de nadruk ligt op de boodschap die de taks uitdrukt. Als we veronderstellen dat mensen een gezond leven willen leiden, kunnen we de suikertaks daarnaast categoriseren als ‘means’ paternalisme. Het nuttigen van (te veel) suiker draagt niet bij aan het willen leiden van een gezond leven.

In mijn optiek kan een dwingende maatregel van dit kaliber, waarbij materiële kosten aan een bepaalde keuze worden opgelegd, contraproductief werken. Doordat de maatregel dusdanig transparant is neemt het effect van de maatregel aanzienlijk af. De suikertaks drukt op een platte manier uit dat suiker niet goed is voor de mens. Het overgewichtprobleem is daarentegen juist een heel gelaagd probleem. Overgewicht is niet alleen een probleem van het individu, maar is tevens een sociaal, cultureel en economisch probleem. Wil een maatregel effectief zijn, dan zal het probleem vanuit zijn gehele context dienen te worden benaderd. Een interveniërende maatregel dient een meer structurele oplossing te bieden; in het geval van overgewicht dient een positieve gedragsnorm te worden ontwikkeld. Binnen het spectrum aan paternalistische maatregelen acht ik twee posities geschikt om dit te bewerkstelligen: het libertair paternalisme, en ‘impure paternalism’.

Tussen keuzevrijheid en keuzebeperking

In het artikel “Libertarian Paternalism” stellen Richard Thaler en Cass Sunstein dat er een misconceptie bestaat omtrent paternalisme, waarbij wordt aangenomen dat paternalisme hand in hand gaat met dwang. Thaler en Sunstein definiëren paternalisme als het *beïnvloeden* van de keuzes van betrokken partijen op een manier waarbij de betreffende partij ‘beter af’ is.¹⁶ In

¹⁶ Richard H. Thaler and Cass R. Sunstein, “Libertarian Paternalism,” *The American Economic Review*, 93.2 (2003): 175, accessed May 10, 2016, <http://www.jstor.org/stable/3132220>.

het structureren of beïnvloeden van keuzes vinden we volgens hun een belangrijke nuance. Thaler en Sunstein beroepen zich hierbij op een ‘zachte’ en libertaire vorm van paternalisme: daar waar mensen geneigd zijn irrationele of inferieure keuzes te maken kunnen ze een duwtje in de juiste richting gebruiken.¹⁷ Een voorbeeld van een duwtje in de rug, ofwel ‘nudging’, is de kantine waar gezond voedsel vooraan of op ooghoogte ligt – het is nog steeds mogelijk om ‘ongezond’ te kiezen, maar die keuze is letterlijk minder voor de hand liggend. Er is hierbij geen sprake van dwang of keuzebeperking, maar wel van sturing: een duwtje in de juiste richting.¹⁸ Thaler en Sunstein stellen dat beïnvloeding op deze wijze gerechtvaardigd is, omdat de inferieure keuze niet zou worden gemaakt indien er sprake was van ongelimiteerde cognitieve vaardigheden en toegang tot complete informatie. Ook wilswakte speelt hierbij een belangrijke rol. Met andere woorden zorgen libertair paternalistische maatregelen ervoor dat de juiste ‘means’ toegankelijker worden, zonder dat er wordt ingegrepen in de waarden of doelen welke een individu voor zijn of haar handelen stelt.

Door middel van het structureren of ontwerpen van bepaalde keuzes kan de overheid ‘gezonde’ of ‘goede’ keuzes benadrukken of op de voorgrond brengen. Daar waar sprake is van maatregelen die de keuze van de burger beperken en ingrijpen in het privéleven van privépersonen, is het noodzakelijk dat de overheid zich verantwoordt. Daar waar geen sprake is van keuzebeperking, maar van een duwtje in de juiste richting, lijkt niet in directe zin sprake te zijn van paternalisme. Thaler en Sunstein beogen, middels een begrip van paternalisme in termen van libertair paternalisme, het zwaartepunt van de vraag of een maatregel paternalistisch is of niet, te verplaatsen naar de volgens hun meer vruchtbare vraag tussen welke paternalistische opties te kiezen. De noodzaak van verantwoording lijkt zich te verplaatsen naar de noodzaak het belang van het bevorderen van de gezondheid van burgers te benadrukken. In het vierde hoofdstuk ga ik dieper in op de argumentatie met betrekking tot de rechtvaardiging van libertair paternalisme.

Tussen vrijwilligheid en overmacht

De vrijheid hebben om alsnog een verkeerde keuze te maken – schieten we daar iets mee op? Hoe zacht is zacht en hoe zwak is zwak? In *Coercive Paternalism in Health Care: Against Freedom of Choice* stelt filosofe Sarah Conly de vraag of het werkelijk anders is burgers ervan te weerhouden *anderen* schade toe te doen, of burgers ervan te weerhouden zichzelf schade toe te brengen. In vergelijking: de overheid is gerechtvaardigd om burgers voor elkaar

¹⁷ Dit duiden Thaler en Sunstein met de term ‘nudging’.

¹⁸ Thaler and Sunstein, “Libertarian Paternalism,” 175-179.

te beschermen, maar heeft sterke argumenten nodig om gerechtvaardigd te zijn burgers voor zichzelf te beschermen. Conly stelt dat publieke maatregelen met betrekking tot het bevorderen van de volksgezondheid simpelweg kunnen worden gerechtvaardigd omdat ze bijdragen aan ieders persoonlijke doel: een lang en gezond leven.¹⁹

Conly stelt dat we dwingende maatregelen niet moeten schuwen en haalt hierbij het voorbeeld van de ‘soda ban’ in New York aan. Deze regeling verbiedt restaurants en ketens suikerhoudende (fris)dranken van meer dan 0,5L te verkopen, de zogeheten *portion control*. Het is nog steeds mogelijk meerdere dranken te kopen, maar de gestandaardiseerde porties zijn kleiner. Er is geen sprake van hard paternalisme in die zin dat overmatige frisdrank consumptie niet wordt beboet, maar deze *ban* heeft wel een dwingend karakter. De boodschap is duidelijk: te veel frisdrank is niet goed voor je.²⁰ Een maatregel als deze kan worden bestempeld als ‘impure paternalism’. Een onzuivere vorm van paternalisme richt zich op de producent van een bepaald product, in plaats van op de consument. Deze positionering pakt het probleem bij de wortels aan, maar is daarbij wel dwingend en keuzebeperkend.

De vraag is hoe we een idee als deze kunnen verkopen aan een liberaal pur sang. Allereerst zouden we kunnen stellen dat mensen met overgewicht anderen schade berokkenen. Mensen met gezondheidsklachten doen immers een beroep op het sociale zekerheidsstelsel. Met het oog op de toenemende kosten van het zorgstelsel lijkt het dan ook in ieders belang te zijn dat gezondheidsrisico’s daar waar mogelijk worden beperkt. Deze argumentatie is echter te indirect om een beroep te doen op het schadebeginsel zoals door Mill geformuleerd. Argumentatie vóór leefstijlinterventie doet, zoals we later zullen zien, voornamelijk beroep op het bevorderen van de gezondheid van burgers. Door de argumentatie zo te formuleren dat we ons richten op de positieve kanten van het bevorderen van de gezondheid van burgers, komt het ‘derde-partijen-argument’ zoals hiervoor geschetst op een secundaire plaats.

Een belangrijk argument voor dwingende maatregelen dat Conly opvoert is het tegengaan van zelfdestructief gedrag. Door de boodschap op dwingende wijze te verkondigen kan de overheid juist tonen dat ze haar burgers en diens gebreken serieus neemt. Onzuiver paternalisme kan gerechtvaardigd worden doordat we in de rechtvaardiging de producent kunnen betichten van het berokkenen van schade aan de consument. In de kern is een maatregel als deze wel paternalistisch van aard, doordat de consument in principe instemt met

¹⁹ Sarah Conly, “Coercive Paternalism in Health Care: Against Freedom of Choice,” *Public Health Ethics* 6 (2013), 241-245.

²⁰ Ibid.

de schade die hem wordt berokkend. Gezien vrijwilligheid met betrekking tot het maken van ongezonde of slechte keuzes een heikel punt is, kan dit argument overstemd worden door het argument dat het individu mogelijk niet voor een groot formaat Cola zou kiezen mits hij of zij over alle informatie, tijd en cognitieve capaciteit zou beschikken om de keuze weloverwogen te maken. Het beïnvloeden van deze keuze zou kunnen leiden tot gezondheidswinst en zou zodoende bij kunnen dragen aan een lang en gezond leven. Hier stuiten we echter op een heikel punt in de rechtvaardiging: mag de overheid claimen te weten wat de burger op de lange termijn wil, ten behoeve van het rechtvaardigen van dwingende maatregelen? In het volgende hoofdstuk ga ik dieper in op deze vraag.

3. Het spanningsveld

In dit hoofdstuk ga ik in op de vraag hoe we het belang van de burger met betrekking tot het leiden van een gezond leven kunnen begrijpen. Deze vraag is tweeledig. Ten eerste is het van belang dieper in te gaan op de vraag wat de burger nou eigenlijk zelf wil. Voor het beantwoorden van deze vraag is het van belang kritisch te kijken naar de wijze waarop de waarden van individuen op een hoger, collectief niveau worden ingevuld. In deze specifieke casus is het van belang te bekijken of we de onder de burgers heersende moraal met betrekking tot ongezonde voeding²¹ kunnen duiden. Ten tweede is het van belang kritisch te kijken naar de vraag wat de burger *kan*. Is de burger in staat om gezonde keuzes te maken? En in hoeverre hangt het wel of niet *willen* maken van gezonde keuzes, samen met het *kunnen* maken van gezonde keuzes?

Willen

In mijn bespreking van de samenkomst van de concepten leefstijlinterventie, paternalisme en keuzebeperking kwam een belangrijke veronderstelling aan het licht – de burger wil gezond leven, maar wordt verleid tot ongezond gedrag. Als dat het geval is, dan spreekt dat in het voordeel van de rechtvaardiging van zacht paternalistische maatregelen. De vraag is echter of burgers ongezond gedrag werkelijk als onwenselijk ervaren. In dit hoofdstuk stel ik deze aanname ter discussie door in te gaan op de vraag of de staat mag veronderstellen te weten wat de burger wel of niet wil, ten behoeve van het rechtvaardigen van dwingende of sturende maatregelen.

De meest voor de hand liggende benadering van deze vraag is het opzetten van een empirisch onderzoek om de heersende waarden, wensen en doelen van de Nederlandse burger met betrekking tot zijn of haar gezondheid te bepalen. Een enquête met vragen als: zou u liever nu een ijsje nuttigen, of liever in de toekomst misschien geen last hebben van overgewicht, leidt helaas niet tot betrouwbare data. Een benadering als deze zou leiden tot een vergaand vereenvoudigd en allerminst representatief beeld van wat een individu aanzet tot gezond of ongezond gedrag. Het in kaart brengen van normen, waarden, wensen en doelen is niet alleen op collectief, maar ook op individueel niveau erg moeilijk. Het bevredigen van directe behoeften vergelijken met eventuele gezondheidswinst in de verre toekomst, is op beide niveaus als het vergelijken van appels met peren. Beide eenheden zijn van een totaal andere orde.²²

²¹ In dit geval: voeding met te veel suikers.

²² Kalis en Nijsingh, "Leefstijlinterventies," 79-80.

Het beoordelen van acties die in de verre toekomst worden beloofd, blijkt moeilijk voor de mens. Mensen tonen een voorkeur voor gedrag dat direct wordt beloofd; denk hierbij aan de directe behoeftebevrediging van het nemen van een ijsje. Mensen hebben daarentegen de neiging om de waarde van toekomstige beloningen te verminderen. Des te langer de beloning is uitgesteld, des te minder aantrekkelijk wordt de optie bevonden.²³ Het niet consumeren van een ijsje lijkt dan ook de minder voordelige optie: daar merk je *nu* niks van. Doordat toekomstige gezondheidswinst niet één op één verbonden is aan het niet nemen van een ijsje, is de mogelijke toekomstige beloning (hier: gezondheidswinst) erg moeilijk in te schatten. Het feit dat we *nu* niet kunnen weten wat we over een x aantal jaar nu hadden willen willen, maakt de afweging erg ingewikkeld. Het lijkt er dan ook op dat mensen niet goed in staat zijn te weten of te bepalen wat ze willen als het gaat om hun gezondheid. Wat mensen willen kan op ieder moment en in iedere situatie verschillen.

Kunnen

Bepalen wat de burger wil, daar brandt de staat zich liever niet aan. Volgens de staat heeft iedere burger een eigen visie op het goede leven – en het recht om daarnaar te leven. Beleid richt zich dan ook op het wel of niet *kunnen* inrichten van het eigen leven. Burgers die niet in staat zijn zelfstandige beslissingen te maken, worden daarbij ondersteund. Hierbij kan bijvoorbeeld worden gedacht aan mensen met een verslaving, of mensen met een verstandelijke beperking. De rest wordt geacht zelf te kunnen kiezen. Een belangrijke vraag is de vraag waar de grens tussen competent en incompetent wordt getrokken, als het gaat om het maken van zelfstandige keuzes. Want is het wenselijk dat de overheid aanneemt dat burgers voldoende competenties bezitten om in iedere situatie zelfstandige keuzes met betrekking tot hun leefstijl kunnen maken?

Allereerst is een bespreking van het concept ‘wilszwakte’ hier op zijn plaats. In *Resisting ‘Weakness of Will’* stelt neuro-ethicus Neil Levy dat we wilszwakte dienen te begrijpen als deel van een breder fenomeen. Wilszwakte is volgens Levy niet vergelijkbaar met laksheid, of handelen tegen beter weten in. Wilszwakte is deel van een groter proces, namelijk het switchen van een bedachtzame, rationele modus naar een meer intuïtieve en spontane manier van denken en handelen.²⁴ De wil beschouwen we volgens Levy doorgaans als een soort ‘kracht’ die zich ergens in het individu bevindt. We kunnen onszelf (of: onze

²³ Dit wordt gevat met de term ‘hyperbolic discounting’. Zie: David Laibson, “Golden Eggs and Hyperbolic Discounting,” *The Quarterly Journal of Economics*, 112.2 (1997): 443-77, accessed May 20, 2016, <http://www.jstor.org/stable/2951242>.

²⁴ Neil Levy, "Resisting 'weakness of the will'," *Philosophy and Phenomenological Research* 82.1 (2011): 134-155.

wil) reguleren; denk aan het ontwikkelen van bepaalde vaardigheden en structuren die kunnen leiden tot automatismen. Als je bijvoorbeeld ontzettende zin krijgt in een reep chocola kun je jezelf aanleren iedere keer dat je dat verlangen voelt, een appel te eten. Maar het beheersen van wilswakte omvat volgens Levy meer dan het controleren van opkomende verlangens. Volgens Levy maakt de mens de switch tussen de rationele en intuïtieve modus ook op basis van foutieve oordelen.

Levy stelt dat de mens soms over onvoldoende inzicht of kracht beschikt om rationeel te kunnen denken en handelen. Hij stelt dat de mens onder invloed van bepaalde psychologische mechanismen niet in staat is om te bepalen wat ‘goed’ is. We schakelen dan over naar een andere manier van denken. In *Thinking, Fast and Slow* onderscheidt Daniel Kahneman twee manieren waarop ons brein gedachten vormt.²⁵ Systeem 1 karakteriseert hij als snel, moeiteloos, automatisch, spontaan en altijd paraat. Systeem 2 karakteriseert hij als inspannend, bewust en getraind. Systeem 2 moet volgens Kahneman worden gezien als het betere, superieure systeem. Controle over het zelf door middel van het reguleren van de wil, vereist systeem 2.

De mens heeft echter niet altijd het vermogen om aanspraak te doen op systeem 2. Verleiding en bijvoorbeeld vermoeidheid spelen een rol in de switch die ons brein maakt tussen systeem 1 en systeem 2. In “Ego Depletion: Is the Active Self a Limited Resource?” tonen Baumeister et al. middels verschillende psychologische experimenten dat we wilskracht kunnen begrijpen als een spier die vermoeid kan raken. In een van de experimenten toonden zij aan dat mensen die in eerste instantie de verleiding van chocola weerstonden, zich vervolgens minder volhardend konden richten op een moeilijke en frustrerende puzzel.²⁶ Wilskracht vereist systeem 2, maar wanneer er sprake is van vermoeidheid of verleiding wordt er sneller geschakeld naar het automatische denken zoals van systeem 1.

Als de wilskracht een spier is die vermoeid kan raken, kan deze spier ook getraind worden. Je kunt jezelf bepaalde ‘trucjes’ leren om te voorkomen dat je – zonder er bewust over na te denken – een grote Cola bestelt. Je kunt je denken ook structureren en reguleren: je kunt jezelf aanleren niet automatisch de grootste variant van iets te bestellen. Onder invloed van reclame en aanprijzingen is het echter nog niet zo gemakkelijk om de continue verleiding te weerstaan. Daarnaast is de gemiddelde persoon niet altijd en overal even bewust bezig met zijn of haar voeding. Het lijkt voor de hand liggend dat de mens wel een helpende hand kan

²⁵ Daniel Kahneman, *Thinking, Fast and Slow* (New York: Farrar, Straus and Giroux, 2011).

²⁶ Roy F. Baumeister, et al. "Ego depletion: is the active self a limited resource?" *Journal of personality and social psychology* 74.5 (1998): 1252.

gebruiken.

Maar dat competenties grenzen kennen is geen vrijbrief voor overheidsingrijpen. Paternalisme veronderstelt een superieur oordeel over de juiste middelen tot een bepaald doel, en vanuit een liberaal standpunt is dit geen gangbare optie. Vanuit de gedachte dat mensen over algemene competenties beschikken om zelfstandige keuzes te maken, is het door de overheid ingrijpen in de leefstijl van burgers niet gerechtvaardigd. Burgers hebben een eigen visie op het goede leven en de overheid moet niet willen interveniëren. De overheid is vanuit liberaal perspectief slechts gerechtvaardigd in te grijpen wanneer er uitzonderlijke redenen zijn om de beschreven competenties niet toe te wijzen aan volwassenen.

Willen kunnen

Gezien mijn voorgaande bespreking is het niet zo uitzonderlijk dat mensen onder invloed van verleiding of vermoeidheid niet in staat zijn te handelen volgens wat zij stellen dat ‘goed’ is. Wanneer de wil als een spier wordt beschouwd, brengt dit complicaties met zich mee voor de wijze waarop vanuit liberaal oogpunt wordt gedacht over de manier waarop mensen beslissingen maken. Het mensbeeld dat aan het liberale gedachtegoed ten grondslag ligt is dat van de Homo Economicus. Dit is een mensbeeld van waaruit de mens wordt beschouwd als een economisch wezen, welke gericht is op de bevrediging van zijn behoeften op efficiënte, rationele of logische wijze.²⁷ De projectie van dit mensbeeld op het gedrag van de mens dient te worden herzien. De mens is niet altijd in staat om rationele en weloverwogen beslissingen te maken, simpelweg omdat dit te veel cognitieve capaciteit vergt.

De staat gaat voorbij aan een heel spectrum aan mogelijke ondersteuning voor haar burgers, wanneer het gaat om de overgewichtproblematiek. Wanneer publiekelijk wordt erkend dat het menselijk denken en handelen niet feilloos is, ontstaat er ruimte om dergelijke ondersteuning te rechtvaardigen. De dialoog wordt momenteel beperkt doordat de staat zich niet wil branden aan het bepalen van wat de burger wil. De staat richt zich om die reden op de vraag of burgers wel of niet competent zijn met betrekking tot het maken van zelfstandige keuzes. Gezien het voorgaande lijkt de grens tussen competentie en incompetentie echter niet gebaseerd te zijn op de meer algemene, menselijke handelingscompetenties. Het zwaartepunt dient te worden verplaatst naar de vraag wat de burger mogelijk zou willen kunnen. Aangezien de overheid goede redenen dient aan te voeren om in te grijpen, dienen de pijlen te worden gericht op het vaststellen van markeringspunten met betrekking tot de

²⁷ Joseph Persky, “Retrospectives: The Ethology of Homo Economicus,” *The Journal of Economic Perspectives*, 9.2 (1995): 221–231, <http://www.jstor.org/stable/2138175>.

handelingscompetenties van de mens.

De mens is kwetsbaar in haar handelen. Juist doordat het voor een individu complex is te duiden wat hij of zij werkelijk wil, is het zaak om de soms schadelijke wilswakte in te dammen. De onbepaaldheid van de wil met betrekking tot het wel of niet willen aanhouden van een gezonde leefstijl, voedt namelijk de mogelijkheid tot automatisch handelen wanneer het menselijk zwak voor directe behoeftebevrediging de overhand neemt. Of het handelen op de automatische piloot wel in overeenstemming is met de doelen die een individu zichzelf stelt, is moeilijk te controleren. Op het moment van handelen is het namelijk mogelijk dat directe behoeftebevrediging een eerder gesteld langetermijndoel overstemt. Daar waar systeem 1 de overhand neemt, is achteraf gezien mogelijk geen sprake van volledige consent met betrekking tot het eigen handelen. Het handelen was immers mogelijk niet in overeenstemming met een eerder gesteld langetermijndoel. De kwetsbaarheid van de mens vinden we dan ook precies hier: we zijn geneigd ons handelen achteraf te rechtvaardigen door te stellen dat de keuze *op dat moment* goed voelde.

Precies om die reden stel ik dat de potentiële gezondheidswinst die kan worden behaald middels beïnvloedende maatregelen zwaarder weegt dan de vraag of iedere burger unaniem instemt met die beïnvloedende maatregelen. Door de potentiële gezondheidswinst te benaderen vanuit de vraag wat de burger mogelijk zou willen kunnen, verplaatsen we het zwaartepunt van verantwoording naar mogelijke winst – van probleem, naar mogelijkheid. Ondanks dat het individu zijn handelingssystemen zelf intern kan coördineren, kan externe ondersteuning een uitkomst bieden op momenten dat het individu zijn interne processen niet kan controleren. Op een bepaalde manier *willen* handelen, kan zich middels externe ondersteuning gemakkelijker vertalen in het op een bepaalde manier *kunnen* handelen. In het volgende hoofdstuk beargumenteer ik waarom nou juist het gedachtegoed van het libertair paternalisme de geschetste mogelijkheden kan vertolken.

4. Libertair Paternalisme

In dit hoofdstuk beargumenteer ik waarom vanuit een libertair paternalistische positionering zowel het belang van de burger in termen van de volksgezondheid als het belang van de bescherming van de autonomie en keuzevrijheid van de burger kunnen worden behartigd. Ik ga in op de vraag in hoeverre libertair paternalistische maatregelen kunnen worden gerechtvaardigd door de tegenargumenten voor deze positie kritisch te bespreken.

In het artikel *The Storrs Lectures: Behavioral Economics and Paternalism* stelt Sunstein dat er mogelijkheden zijn het welzijn van mensen te vergroten, zonder afbreuk te doen aan de vrijheid om zelfstandig keuzes te maken. Sunstein vat dit idee in de positie die hij bestempeld als het libertair paternalisme. In zijn definitie van libertair paternalisme volgt Sunstein in eerste instantie de definitie van Riccardo Rebonate:

Libertarian paternalism is the set of interventions aimed at overcoming the unavoidable cognitive biases and decisional inadequacies of an individual by exploiting them in such a way as to influence her decisions (in an easily reversible manner) towards choices that she herself would make if she had at her disposal unlimited time and information, and the analytic abilities of a rational decision-maker (more precisely, of Homo Economicus).²⁸

Sunstein nuanceert deze definitie door ‘exploiting’ te vervangen voor ‘counteracting’. De kracht van nudges (‘duwtjes in de goede richting’) is volgens Sunstein te vinden in het tegenwerken van bepaalde *biases* zoals bijvoorbeeld de eerder beschreven neiging om de waarde van toekomstige beloningen te verminderen. Daarnaast stelt Sunstein dat het spectrum aan maatregelen dat nudging omvat, breder is dan deze definitie suggereert. Zacht paternalisme omvat interventies (zoals waarschuwingen) die van hulp kunnen zijn, maar niet specifiek bepaalde biases en tekortkomingen in besluitvorming tegenwerken. Daarnaast stelt Sunstein dat de frase ‘easily reversible’ onnauwkeurig is, omdat kleine boetes dan ook onder libertair paternalisme zouden kunnen vallen. In Sunstein’s definitie is dat niet het geval, omdat een maatregel als deze materiële kosten met zich meebrengt.

²⁸ Sunstein, “The Storrs Lectures,” 27.

Sunstein stelt dat ‘soft paternalism’²⁹ libertair van aard is, in die zin dat zacht paternalistische maatregelen geen materiële kosten opleggen op de keuzes die mensen maken. Zacht paternalistische maatregelen *beïnvloeden* de keuzes die mensen maken, maar beperken deze niet. Doordat de mogelijkheid om ongezond te kiezen wordt behouden, wordt de keuzemogelijkheid niet beperkt. Wel vindt er sturing plaats: de meest gezonde keuzes worden naar de voorgrond gebracht of aangeprezen. Mensen kunnen ook worden geïnformeerd over of gewaarschuwd voor minder gezonde keuzes. Het is nog steeds mogelijk ongezond te kiezen, maar deze keuze wordt minder aantrekkelijk en minder voor de hand liggend gemaakt.

Nudges (‘duwtjes in de goede richting’) vallen onder de waaier aan zacht paternalistische maatregelen en kunnen zodoende in algemene zin bestempeld worden als ‘milde interventies’. Nudges kunnen bestaan uit het verstrekken van informatie, het afgeven van waarschuwingen of het instellen van *default options*.³⁰ Nudges kunnen zich ook richten op de context waarin keuzes worden gemaakt: het keuzeontwerp. Nudges kunnen in allerlei vormen worden gegoten. Je kunt denken aan stukken fruit als kassakoopte, in plaats van chocoladerepen. Of bijvoorbeeld aan posters met groente en fruit voor de ingang van de supermarkt. Je kunt ook denken aan een apart schap in de supermarkt waar je een baliemedewerker eerst dient te vragen naar een liter fles Cola voordat je deze af kunt rekenen, op dezelfde manier waarop men in de meeste supermarkten tegenwoordig sigaretten kan verkrijgen. De keuze voor ongezonde voeding kan nog steeds worden gemaakt, maar is minder aantrekkelijk en een stuk minder voor de hand liggend. Het maken van de juiste, gezonde keuze wordt vergemakkelijkt.

Samengevat zorgen nudges ervoor dat gezonde, goede keuzes toegankelijker en aantrekkelijker worden, en ongezonde, slechte keuzes minder aantrekkelijk en minder toegankelijk. Tegelijkertijd blijven alle keuzeopties behouden en wordt er niet ingegrepen in het motief dat mensen hebben voor hun handelen. Doordat de context waarin keuzes worden gemaakt wordt veranderd, worden mensen aangemoedigd hun gedrag in overeenstemming te brengen met hun voorkeuren. De psychische kosten voor nudges kunnen laag zijn; denk aan het verspreiden van informatiebrochures met betrekking tot de risico’s van overgewicht. De psychische kosten van nudges kunnen ook hoog of hoger uitvallen. Denk bijvoorbeeld aan beeldende waarschuwingen zoals de zwart afgebeelde longen op een pakje sigaretten. Een nudge van deze vorm verbindt weliswaar geen materiële kosten aan de keuze om te roken,

²⁹ Zie pagina 8 voor de definitie van ‘zacht paternalisme,’ gevolgd door verduidelijkende voorbeelden binnen het paternalistische spectrum.

³⁰ Bij default options valt te denken aan het donorcodicil waarbij je standaard donor bent, tenzij je aangeeft dat je geen donor wil zijn.

maar de psychische kosten van een interventie als deze zijn hoger, en daarmee is de nudge meer moralistisch van aard.

Weerstand

Nu de definitie van libertair paternalisme helder is begeef ik me naar de tegenstanders van deze positie. Allereerst kunnen tegenstanders van libertair paternalisme stellen dat milde interventies zoals nudges niet transparant zijn. Een nudge zoals het op ooghoogte plaatsen van gezond voedsel in de supermarkt is niet transparant omdat de aanpassing of maatregel niet wordt benoemd. Zou de maatregel expliciet worden gemaakt, dan zouden interventies die de keuzecontext veranderen echter niet voldoende effectief zijn of misschien zelf contraproductief werken. Tegenstanders stellen dat een gebrek aan transparantie kan leiden tot een afglijden naar hard paternalisme, wat zou kunnen leiden tot manipulatie en misbruik.

Manipulatieve interventies kunnen worden beschouwd als dwingend. In het kader van de autonome burger, is dwang a priori verwerpelijk. Er is echter weinig historisch bewijs dat zacht paternalistische interventies hebben geleid tot hard paternalisme. Dit argument is voornamelijk een theoretisch argument. Daarnaast is het van belang in te zien dat het structureren en ontwerpen van keuzes onvermijdelijk is. Vanaf de eerste gedachte voor een bepaald ontwerp start een keten van invloed op het keuze- en handelingsproces van de mens. Wanneer de indeling van een schoolkantine wordt ontworpen, oefent men invloed uit op de keuzes die binnen deze ruimte worden gemaakt. Ligt het fruit binnen handbereik of ergens onopvallend in een hoek? De vraag of fruit gratis moet worden aangeboden, is een soortgelijk voorbeeld op een ander niveau. De gezondheidsbevorderende optie wordt aantrekkelijker en toegankelijker, zonder dat er sprake is van vrijheidsbeperking of dwang. De autonomie en handelingsvrijheid wordt geenszins beperkt.

Een tweede argument tegen libertair paternalistische interventies luidt dat beleidsmakers zelf een bepaalde cognitieve bias hebben, waardoor interventies niet zullen leiden tot het gewenste resultaat. Wanneer we de huidige positionering bestuderen zien we dat een bepaald beeld op het gedrag van de mens wordt geprojecteerd. De dominante kracht achter het huidige beleid is het idee dat de mens een efficiënt, rationeel en behoeftebevredigend wezen is. Dit leidt ertoe dat de burger wordt geacht in staat te zijn zelfstandige keuzes met betrekking tot zijn of haar leefstijl te maken. Gezien het empirische bewijs uit de psychologie en *behavioral economics*, kan worden gesteld dat de mens niet altijd in staat is zelfstandig keuzes te maken.

Wanneer de overheid zichzelf ten doel stelt de volksgezondheid op het gebied van

overgewicht te verbeteren, dient onder ogen te worden gezien dat het menselijk denken en handelen niet feilloos is. De resultaten van empirisch onderzoek in het domein van *behavioral economics* en de psychologie dienen als uitgangspunt te worden genomen voor het vaststellen van markeringspunten met betrekking tot de handelingscompetenties van de mens. Wanneer de kwetsbaarheden van de mens helder in kaart worden gebracht, kunnen beleidsmakers zich beroepen op objectief onderzoek dat zich richt op de cognitieve biases van de mens. Op deze wijze ontstaat een model waarin competenties worden gereflecteerd – een model van waaruit het dominante kader van de rationele mens kan worden heroverwogen.

Een derde argument dat tegenstanders van libertair paternalistische maatregelen opwerpen is dat individuen door beïnvloedende maatregelen niet leren voor zichzelf te denken, en zo niet de vrijheid hebben om fouten te maken. Dit argument is een zwak argument doordat de maatregelen die onder de noemer libertair paternalisme vallen niet keuzebeperkend zijn. Het maken van de ‘verkeerde’ keuze is immers nog altijd mogelijk, er gaat alleen meer moeite of een bewuster proces mee gepaard. Nudges maken het mogelijk te leren van verkeerde keuzes, voordat ze gemaakt zijn. Nudges beogen mensen binnen de context van het maken van een keuze te sturen naar het maken van een bewuste keuze. Juist binnen het proces waar de nudge invloed uitoefent wordt er ruimte gecreëerd om bewust te handelen en zodoende om te leren. Het leerproces dat plaatsvindt daar waar de valkuilen van de mens in kaart worden gebracht en er wordt geleerd van verkeerde keuzes, wordt vertaald in de specifieke context waarin de keuzes worden gemaakt. De mogelijkheid om fouten te maken bestaat nog steeds, maar tijdens het keuzeproces kan ook worden geleerd van fouten, zonder ze te hoeven maken.

Een vierde en laatste argument tegen libertair paternalistische maatregelen dat ik hier wil behandelen is het argument dat zelfs het afstemmen van ‘default opties’ leidt tot een afname van vrijheid en persoonlijke verantwoordelijkheid. Om dit argument concreter te maken wil ik het voorbeeld van portion control weer voor de geest halen: in plaats van dat de medewerker van een fastfoodketen ‘standaard’ een medium Cola aanslaat, is er een wet in het leven geroepen waardoor de medewerker niet langer standaard een medium Cola mag verkopen. De standaard is verlaagd naar een kleiner formaat; een kleine Cola met een inhoud van 0,33L, in plaats van een halve liter. Als de klant een grotere variant wil, kan de klant daar om vragen. De opties blijven hetzelfde, er is alleen een nieuwe standaard. En met die nieuwe standaard wordt een boodschap geuit – de norm met betrekking tot gezonde voeding is veranderd. Doordat de keuzeopties hetzelfde blijven, is er geen sprake van een afname van vrijheid; er wordt geen inbreuk gedaan op het recht om het eigen leven naar wens in te

richten. Daarnaast wordt de persoonlijke verantwoordelijkheid in dit voorbeeld juist gestimuleerd: door burgers te wijzen op enerzijds verkeerde keuzes en anderzijds op goede en gezonde keuzes, kan de burger vervolgens zelf in alle vrijheid een keuze tussen beide maken.

De brug

Tot nu toe heb ik de verschillende moeilijkheden van het rechtvaardigen van dwingende maatregelen met betrekking tot het bevorderen van de volksgezondheid besproken.

Vervolgens heb ik beargumenteerd waarom het innemen van een libertair paternalistische positie in mijn optiek de aard van het beschreven spanningsveld kan veranderen. Het libertair paternalisme kan de huidige kloof tussen het belang van het beschermen van de volksgezondheid en het belang van het beschermen van de autonomie en keuzevrijheid overbruggen. In het volgende hoofdstuk beoog ik alle hiervoor besproken facetten bij elkaar te brengen en het rechtvaardigingsprobleem op een overstijgend niveau te beschouwen. Dit doe ik door het probleem terug te plaatsen in haar gehele sociale, ethische en historische context.

5. Verklarende context

In eerste instantie beschreef ik paternalisme als een probleem met een dominante ideologische grondslag. Paternalisme wordt veelal bestempeld als bemoeienis of betutteling. Maar het probleem van het rechtvaardigen van libertair paternalistische maatregelen gaat verder dan het trotseren van de negatieve reacties waarmee leefstijlinterventie gepaard kan gaan. De centrale veronderstelling van het libertair paternalisme is het idee dat de overheid haar burgers dient te verzorgen. Het centrale idee van het liberale gedachtegoed is dat de overheid slechts dan en dan als burgers elkaar schade berokkenen, gelegitimeerd is om in te grijpen. Het kader van waaruit de overheid haar burgers kan (en mag) beschermen wordt door dit beginsel bepaald. Daar waar geen sprake is van het berokkenen van schade aan anderen, is de overheid niet gerechtvaardigd in te grijpen. Wanneer het op schade aan het zelf aankomt, wordt het individu zelf verantwoordelijk gesteld. De overheid acht de burger zodoende zelf verantwoordelijk en in staat om zichzelf te verzorgen.

Het huidige rechtvaardigingsprobleem komt op een overstijgend niveau voort uit de botsing tussen enerzijds het idee dat de staat haar burgers dient te verzorgen, en anderzijds het idee dat de staat haar burgers dient te wijzen op de eigen verantwoordelijkheid. Een belangrijke kritische vraag is de vraag of hier wel sprake is van een botsing. In beginsel lijkt het libertair paternalisme namelijk ontsprongen uit beide tegenstrijdige posities en dus een uitkomst voor het rechtvaardigingsprobleem. Binnen het gedachtegoed van het libertair paternalisme wordt de burger beschouwd als een autonoom en verantwoordelijk wezen, welke op bepaalde vlakken ondersteuning kan gebruiken. Een probleem als overgewicht wordt erkend, maar tegelijkertijd wordt de te dikke burger gewezen op zijn eigen verantwoordelijkheid: je kunt kiezen voor de slechte optie, maar dit is een betere keuze.

Het willen verzorgen maar tegelijkertijd willen wijzen op de eigen verantwoordelijkheid maar komt voort uit een grotere maatschappelijke verschuiving. De verzorgingsstaat verandert langzaamaan in een participatiestaat. Het libertair paternalisme ontbloeit als middenweg in de overgang tussen beide systemen. Het concept *an sich* weerspiegelt de complexiteit van de transitie: het handhaven van vrijheid gaat onder deze noemer samen met paternalisme.³¹

De verzorgingsstaat heeft ervoor gezorgd dat bepaalde sociale rechten gewaarborgd zijn. Met het oog op de toenemende kosten van collectieve voorzieningen blijkt dit systeem echter niet altijd even houdbaar. In de participatiemaatschappij wordt een zekere mate van betrokkenheid verwacht, waarbij de nadruk komt te liggen op de eigen verantwoordelijkheid

³¹ Thaler and Sunstein, "Libertarian Paternalism."

van de burger. Passiviteit en een neutrale, teruggetrokken overheid mogen niet leiden tot een onbetaalbaar systeem van sociale voorzieningen.³² Dwingende maatregelen kunnen zodoende niet alleen leiden tot een betere volksgezondheid, maar ook tot het afnemen van de druk op ons sociale voorzieningssysteem. Het libertair paternalisme heeft zowel oog voor individuele, als voor sociale en collectieve doelen.

Ik voorzie een positieve wederkerige relatie, waarbij meer kennis van menselijke keuzeprocessen leidt tot meer grip en invloed op het keuzep proces, wat leidt tot meer welzijn en zodoende tot kostenbesparing. Voortkomend uit de overgang naar een participatiemaatschappij zullen we de ontwikkeling van een positieve gedragsnorm zien. Op basis van de resultaten van psychologisch onderzoek zal het beleid met betrekking tot de volksgezondheid zich steeds meer moeten gaan richten op het verleiden van burgers tot gezonde keuzes. De interventies dienen zich te richten op het afgeven van psychologische prikkels; het ontwikkelen van een gezond bewustzijn. Verantwoordelijkheid en verzorging – libertair en paternalistisch is de brug die we moeten slaan.

³² “De voordelen van de participatiesamenleving,” last modified December 8, 2015
<https://www.movisie.nl/artikel/voordelen-participatiesamenleving>.

6. Conclusie

Eén van de belangrijkste vindingen van dit onderzoek is dat wanneer we een probleem op willen lossen, we ook probleemoverstijgend dienen te denken. In de aanloop naar het beantwoorden van de vraag hoe we een dwingende overheidsmaatregel met betrekking tot het bevorderen van de volksgezondheid kunnen rechtvaardigen kwam ik tot het inzicht dat het probleem, in dit geval het toenemende aantal mensen met overgewicht, niet als volwaardig probleem wordt gezien; als een probleem dat om een oplossing vraagt.

Vanuit de huidige positionering van de Nederlandse overheid kan het overgewichtprobleem niet als probleem worden bestempeld. Dit komt doordat eventuele oplossingen (zoals leefstijlinterventie) niet binnen de gelegitimeerde reikwijdte van de staat liggen. We zagen dat het liberale gedachtegoed de ruimte waarbinnen de overheid mag ingrijpen kadert. De staat is alleen gelegitimeerd in te grijpen in het leven van mensen wanneer burgers elkaar schade berokkenen. Overgewicht blijft hierdoor een probleem van het individu.

De ruimte voor sturende maatregelen kan worden gecreëerd door een beroep te doen op de resultaten uit psychologisch onderzoek waaruit blijkt dat het menselijk denken en handelen niet altijd feilloos is. De ruimte voor de rechtvaardiging van maatregelen als nudges, komt voort uit de erkenning van het probleem. Zonder erkenning van het overgewichtprobleem zal de ruimte om maatregelen te rechtvaardigen niet ontstaan, en zonder ruimte voor rechtvaardiging ook geen oplossing. Een oplossing als een suikertaks komt voort uit de signalering van het probleem, zonder dat daarbij de ruimte wordt gecreëerd om te komen tot een structurele oplossing. Het probleem wordt op deze wijze niet in zijn gehele hoedanigheid erkend en begrepen. Een suikertaks is te dwingend en te banaal om te kunnen werken in de Nederlandse samenleving.

Mildere, meer subtiele vormen van ingrijpen hebben meer kans van slagen. Zowel op het vlak van rechtvaardiging, als met betrekking tot het beoogde effect: het bevorderen van de volksgezondheid. Hoewel mensen niet altijd even goed voor zichzelf kunnen zorgen, is overgewicht of gezondheid in het algemeen niet voor iedereen een (bewust) probleem. Libertair paternalisme respecteert de autonomie van het individu. Tegelijkertijd respecteert libertair paternalisme ook het individu dat een duwtje in de goede richting kan gebruiken. Sommige burgers willen geholpen worden. Sommige burgers hebben geen hulp nodig. En sommige burgers willen niet geholpen willen worden. Dat mag; voor ieder wat wils.

7. Literatuurlijst

Archard, David. "Paternalism Defined." *Analysis* 50.1 (1990): 36-42.

Baumeister, Roy F., Bratslavsky, E., Muraven, M. and D.M. Tice. "Ego depletion: is the active self a limited resource?" *Journal of personality and social psychology* 74.5 (1998): 1252.

Carolien L. van den Brink en A. Blokstra. "Hoeveel mensen hebben overgewicht?" In *Volksgesondheid Toekomst Verkenning, Nationaal Kompas Volksgezondheid*. Accessed May 27, 2016.

<http://www.nationaalkompas.nl/gezondheidsdeterminanten/persoonsgebonden/overgewicht/hoeveel-mensen-hebben-overgewicht/>.

Conly, Sarah. "Coercive Paternalism in Health Care: Against Freedom of Choice." *Public Health Ethics* 6 (2013), 241-245.

Kahneman, Daniel. *Thinking, Fast and Slow*. New York: Farrar, Straus and Giroux, 2011.

Kalis, Annemarie, en Niels Nijsingh. "Leefstijlinterventies." In *Preventie en Ethiek*, edited by Mariëtte van den Hoven en Carla Kessler, 75-84. Den Haag: Boom Lemma Uitgevers, 2011.

Kraaijvanger, Tim. "Gaaf de suikertaks echt werken?" *Scientias.nl*. Last modified March 17, 2016. <http://www.scientias.nl/gaat-suikertaks-echt-werken/>

Laibson, David. "Golden Eggs and Hyperbolic Discounting." *The Quarterly Journal of Economics*, 112.2 (1997): 443-77. Accessed May 20, 2016.

<http://www.jstor.org/stable/2951242>.

Levy, Neil. "Resisting 'weakness of the will'." *Philosophy and Phenomenological Research* 82.1 (2011): 134-155.

Mill, John Stuart. *On Liberty. People's Edition*. London: Longman, Roberts, & Green Co, 1865.

Persky, Joseph. "Retrospectives: The Ethology of Homo Economicus." *The Journal of Economic Perspectives*, 9.2 (1995): 221-231. Accessed on June 6, 2016.

<http://www.jstor.org/stable/2138175>.

Sunstein, Cass R. "The Storrs Lectures: Behavioral Economics and Paternalism." *Yale LJ* 122 (2012): 1-60.

Thaler, Richard H. and Cass R. Sunstein. "Libertarian Paternalism." *The American Economic Review*, 93.2 (2003). Accessed May 10, 2016.

<http://www.jstor.org/stable/3132220>.

Thomond, Christopher. "In 2012 heeft 48,3% van de Nederlanders van 19 jaar en ouder overgewicht." Accessed April 22, 2016.

<http://www.theguardian.com/politics/2015/may/12/food-industry-responsibility-deal-little-effect-health-study>.

World Health Organization. "Obesity and Overweight." Last modified January 2015.

<http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs311/en/>.

"De voordelen van de participatiesamenleving." Last modified December 8, 2015.

<https://www.movisie.nl/artikel/voordelen-participatiesamenleving>.

"Suikertaks voorlopig niet in zicht." Last modified December 1, 2015.

http://www.telegraaf.nl/binnenland/24811269/Suikertaks_niet_in_zicht_.html.